

TILOVMUROD SHAYMARDONOV,
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
“Tillar va maktabgacha ta’lim” kafedrası dotsenti,
filologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD)

SAIDAHMAD SIDDIQIY-AJZIYNING TARJIMONLIK FAOLİYATI

Annotatsiya: Saidahmad Siddiqiy-Ajziy XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asrning boshlarida yashab ijod etgan ma’rifatparvar shoir va tarjimondir. U o’tgan asr boshlarida L.Tolstoy, I.Turgenev, A.S.Pushkin, A.N.Krilov, N.V.Gogol kabi adiblarning asarlarini rus tilidan o’zbek va tojik tillariga tarjima qilib, vaqtli matbuot sahifalarida chop etgan, o’zi tuzgan darslik va qo’llanmalarga kiritgan.

Mazkur maqolada Saidahmad Siddiqiy-Ajziyning tarjimonlik faoliyati va mutarjimning N.V.Gogolning “Shinel” qissasini rus tilidan o’zbek tiliga qilgan tarjimasi, tarjimaning bugungi kundagi imlosi va matniy tafovutlari haqida fikr yuritilgan. Maqolaga “Shinel” qissasining “Maorif va o’qitg’uvchi” jurnalida chop etilgan o’zbek tilidagi tarjimasi ilova qilingan.

Kalit so’zlar: matn, imlo, matniy tafovut, zullisonayn shoir, tarjimon, erkin tarjima, qissa.

Аннотация: Саидахмад Сиддики-Ажзи – просвещенный поэт и переводчик, живший и творивший во второй половине XIX – начале XX века. В начале прошлого века он перевел с русского на узбекский и таджикский языки произведения таких писателей, как Л. Толстой, И.Тургенев, А.С.Пушкин, А.Н.Крылов, Н.В.Гоголь и опубликовал их в газетах того времени, он составил учебники и книги, включенные в приложения.

В данной статье рассматривается деятельность Саидахмада Сиддики-Ажзи как переводчика и переводческий перевод повести Н.В.Гоголя “Шинель” с русского на узбекский язык, а также современные орфографические и текстовые различия перевода. К статье приложен узбекский перевод повести “Шинель”, опубликованный в журнале “Маариф ва уқитгувчи”.

Ключевые слова: текст, орфография, текстовая разница, великий поэт, переводчик, вольный перевод, рассказ.

Abstract: Saidahmad Siddiqi-Ajziy is an enlightened poet and translator who lived and worked in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century. At the beginning of the last century, he translated the works of writers such as L. Tolstoy, I. Turgenev, A. S. Pushkin, A. N. Krylov, N. V. Gogol from Russian into Uzbek and Tajik languages and published them in the newspapers of the time, he compiled textbooks and books. included in applications.

This article discusses Saidahmad Siddiqi-Ajzi’s work as a translator and the translator’s translation of N.V. Gogol’s story “Shinel” from Russian into Uzbek, as well as the current spelling and textual differences of the translation. The Uzbek translation of the story “Shinel” published in the magazine “Maarif va uqitguvchi” is attached to the article.

Key words: text, spelling, textual difference, great poet, translator, free translation, short story.

Saidahmadxo‘ja Siddiqiy-Ajziy 1864-yilda Samarqand yaqinidagi Halvoyi qishlog‘ida tug‘ilgan. U dastlab yangasining qo‘lida savod chiqargan. Samarqand va Buxoro madrasalarida tahsil olgan. XIX asrning 80-yillardan boshlab she‘rlar yoza boshlagan. Madrasada o‘z ona tilidan tashqari fors-tojik, arab va ozarbayjon tillarini puxta o‘rganib, she‘rlar yozgan. Ba‘zi tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, u rus tilida ham she‘rlar yozgani ma‘lum. Biroq hozirgacha rus tilidagi she‘rlari topilgan emas. Zullisonayn shoir va mohir tarjimondir. U “Aynu-l-adab” [1] kitobiga kiritgan she‘rlarining aksariyati o‘zbekcha bo‘lsa, “Ganjinai hikmat” [2] majmuasidagi she‘rlarning katta qismi forschadir. Shoir “Mir‘oti ibrat” [3] dostonini 1913-yilda fors tilida yozgan va do‘stlarining ko‘magi bilan “Sharq” matbaasida Tiflisda chop ettirgan. Bu asarni shoirning o‘zi turk (o‘zbek) tiliga tarjima qilib, 1914-yilda Samarqandda B.A.Gozorov litografiyasida nashr qildirgan.

Siddiqiy-Ajziy tarjimonlik faoliyati bilan ham barakali ijod qilib, 1908-1910-yillarda A.S. Pushkinning “Baliqchi va oltin baliq”, N.V.Gogolning “Shinel” [4] qissalari, A.N.Krilovning “Maymun va ko‘zonak”, “Qarg‘a va tulki” masallari, I.Turgenevning “Ovchining xotiralari” va Lev Tolstoyning “Ov” hikoyalarini rus tilidan tojik tiliga tarjima qilgan [5. 66-105]. Bu tarjimalarni 1903-yilda Halvoyida o‘zi ochgan maktab o‘quvchilari uchun tuzgan darslikka kiritgan. Saidahmad Siddiqiy keyinchalik N.V.Gogolning “Shinel” qissasini o‘zbek tiliga ham tarjima qilgan. U Lev Tolstoy va N.V.Gogol asarlarining o‘zbek tilidagi birinchi tarjimonidir.

Zarif Rajabov “Rus xalqi madaniyati haqidagi Ajziy she‘ri” maqolasida shunday yozadi: “Ajziy Rossiyaga safar qilgan edi va buyuk rus xalqi tilida ular bilan erkin suhbatlashardi. U rus klassik adabiyotini yaxshi bilardi va ayniqsa, L.Tolstoy va N.Gogolni juda sevib mutolaa qilardi. Birinchilardan bo‘lib aynan Gogolning “Shinel” nomli dostoni tarjima qilindi” [6].

“Shinel”ning o‘zbek tilidagi tarjimasi 1908-1910-yillarda amalga oshganiga qaramay, chor senzurasini sababli matbuotda o‘z vaqtida e‘lon qilinmagan. Qissa 1926-yili “Maorif va o‘qitg‘uvchi” jurnali 1-3-sonlarida bosilib chiqqan. Tarjimada qissaning ko‘pgina o‘rinlari tarjima qilindimasdan tushib qolgan bo‘lsa-da, asarning mazmuni to‘la saqlangan. Akakiy Akakiyevich obrazi va u kabi oddiy, mayda chinovnikning qotili bo‘lgan mavjud tuzumning ayanchli manzarasi o‘quvchiga yetkazib berilgan.

Qahramon portretini jonli aks ettirish asar qahramonini haqqoniy tasvirlashning asosiy shartlaridan biri ekanligini his etgan tarjimon bunga to‘laqonli erishgan deyish mumkin. Akakiy Akakiyevichning xatti-harakatlari va boshqa obrazlarning unga munosabatini to‘g‘ri aks ettirish asar qahramonining xarakter-xususiyatlarini to‘liq ochib berishga yordam bergan. Tarjimon bu borada ham tarjimani muvaffaqiyatli bajargan: “Yosh chinovniklar unga kinoya va nuktalar bilan tamasxur¹ qilib idora ruhining bardoshtig‘a ko‘ra unga mutoyibalar qilar edilar. O‘z oldida uning tarjumoyi ahvolidan va 70 yashar xotunidan hikoyalar boshlar va unga: “Sizning xotuningiz urar ekan”, “Siz qachon to‘y bo‘lasiz?”-deb boshidan qog‘oz parchalarini sochib, “qor yog‘di boshingizga...” kabi so‘zlar aytar edilar. Ul esa bunga qarshi biror og‘iz so‘z so‘ylamasdan, oldida biror kishi bo‘lmog‘ondek o‘lturar”.

Shuningdek, tarjimada ikki xil qarama-qarshi qarashga ega bo‘lgan, ikki xil qahramonning xarakter-xususiyatlari general va Akakiy Akakiyevich uchrashuvi jarayonida juda yorqin va ta‘sirli tasvirlanadi: “Jasorat qildim taqdir, zero kotiblar yana ul... mu‘tamad² kishilar emaslar...” dedi. Bunga general “Nima, nima, siz qayerdan bu so‘zni o‘rgandingiz? Qayerdan bu jasoratni oldingiz? Hokimlarga yosh kimsalarning ishlari nima?” deb qizidi. Faqat Akakiy yosh atadig‘i holda uning 50 yoshi borlig‘ini esiga keltirmagan, o‘ylamagan edi. Voqe‘an Akakiy 70 yoshar bir qari-ning nazarida yosh sanalsa ham ajab emas edi. General yana Akakiyning ustiga qichqira boshladi.

¹ *Tamasxur* – masxara qilish

² *Mu‘tamad* – ishonchli, ixlosmand

Hatto tovushi shu qadar ko‘tarildiki, boshqalar ham xavflandilar. Bu holda Akakiy tik turolmay yiqilish darajasiga yetgan edi”.

Asarda Akakiy Akakiyevich zamonaviy voqelik, shafqatsiz sharoitning fojiali qurboniga aylangan. Baxtsiz Bashmakchinning kamtarinligidan va “katta odamlar”ning qo‘polligidan na-faqat insonning xo‘rlanishi, balki bunday xo‘rlash mumkin bo‘lgan adolatsiz jamiyatga qarshi muallifning norozilik namoyishi edi. Asar tarjimasining tili Siddiqiy-Ajziy lirikasining tiliga qara-ganda ancha sodda va ravon. Tarjimada arabcha va forschaga so‘zlarni ham nisbatan kam qo‘llan-gan. Biroq matnda hozirgi kunda istifodada kam qo‘llanadigan so‘zlar uchraydi. Tarjimani tabdil qilish jarayonida bugungi kun o‘quvchilarga tushunilishi oson bo‘lishi uchun ayrim so‘zlarning lug‘ati berildi. Matn arab yozuviga asoslangan eski o‘zbek imlosida yozilgan bo‘lib, bu vaqt-da hali imlo qoidalari ishlab chiqilmagan edi. Shu sababli ham ba’zi so‘zlar ikki xil yozilgan *ko‘churishdan* *ko‘churushga* – *مدشیر وچوک* *مگشور وچوک* *xotiningiz* *زگنتاخذ* *xotunidan* *نمدینوتاخذ* *va* – *و* *karavot* *تاو در مک* *karavot* *تاو در مک* kabi yozilgan bo‘lsa-da, bu so‘zlarni bir xillashtirib (*karavot* *تاو در مک* *karavot* *تاو در مک* *ko‘churush* *شور وچوک* *xotun* *نوتاخذ*) yozishga harakat qildik. Shuningdek, ayrim so‘zlarda texnik jihatdan imloviy xatoga yo‘l qo‘yilgan: *“tayinlagani”* *یئنگلنیمعت* *“bilan”* *بیلان* *“bilay”* *بیلای* *“yetgizar edi”* *یئدیئر هزیگتیر* *“yetgiza edi”* *یئدیئر* kabi. So‘zlarning qo‘shib yozilishi va chiziqli bilan yozilishida hamda *-ki* ergashtiruvchi bog‘lovchisining yozilish qoidalari ham bugungi kundagidan farqlangan, ya’ni *“bo‘ladur, ki”* *بو لادور کی* tarzida berilgan. Ba’zi o‘rinlarda esa *-ki* bog‘lovchisi o‘zidan oldingi so‘zga (*kerakki* *کیراککی*) qo‘shib yozilgan. Biz tabdilda *-ki* bog‘lovchisini *“kerakki”* *کیراککی* so‘zidagi kabi o‘zidan oldingi so‘zga qo‘shib yozdik. Ayrim juft so‘zlar tarkibidagi qo‘shimchalar va chiziqlichalarning o‘rnini *“yuz-mayuz”* *یوز مایوز* shaklidan o‘zgartirib *“yuzma-yuz”* *یوزما یوز* kabi shaklida tabdil qildik.

Gogolning Ajziy tarjimasidagi “Shinel” qissasi mutolaasi o‘quvchilarda qo‘pol va mehrsiz kishilarga nisbatan nafrat tuyg‘usini uyg‘otadi. O‘quvchilarga xushmuomala, g‘amxo‘r va mehri-bon bo‘lishni uqtiradi. Shuningdek, yordamga muhtoj kishilarga ko‘maklashish lozimligini ta’kid-laydi. Ehtimol, asar qahramoni singari uning hayoti ham sizning yordamingizga bog‘liqdir.

SHINEL

Bir departament mahkamasida bir chinovnik (mulki rutbalik kishi) xizmat qilur edi. Chinovnik rutbasi ancha ulug‘ va e’tiborli bir rutba degudek mansab emas. Shul chinovnik kishi pakana bo‘ylik, yuzi cho‘tur, malla, ko‘zga ko‘rinishda so‘qur monand, chekalarida burma-burma xatlar, sur bir tusda, kasalga o‘xshash edi. Rutbasi esa umriy mustashorliq³ edi. Bul kishining familiyasi Boshmachgin edi.

Bu iboratdan ma’lum bo‘ladurki, bu laqab “boshmoq” so‘zidan chiqib qolg‘andir. Faqat bu-ning qaysi zamonda va qayu munosabat bilan va ne tariqa bo‘lub boshmoqdan chiqq‘oni hech kimga ma’lum emas edi.

Bu kishining atosi, bobosi, hatto qayin ag‘osi ham haqiqatda boshmoqchi edilar. Bular o‘z ayo-qlarida ham etik kiyib yurar ekanlar. Yilda uch qatla etiklarining ultonini yangilab taglatib olar edilar.

Bul kishining o‘z oti Akakiy Akakiyevich edi. Uning shu idoraga qachon va qaysi zamonda kirgani va kimning uni bu yerga tayinlagani bironvga ma’lum emas edi. Necha qatla hokimlar almashtirilg‘on bo‘lsalar-da, barchalari uni shul yerda, shul kundagi ishda va shul mansab, shul holatda ko‘rar edilar. Rutbasida hamon chinovniklik edi va hamisha ishi xat yozmoq. O‘rda ahli muddatlardan so‘ng o‘ylab tushungan ekanlarki, bul kishi dunyog‘a bu kunki ustida bo‘lg‘on ki-yimi (vais mundiri) birlan tug‘ilg‘on ekan.

³ *Mustashorliq* – maslahat, maslahat ko‘rsatish

Bul idorada aning izzat, ehtirom va e'tibori bo'lmay, ani birov hurmat qilmas edi. Ul kishi yurg'onda farroshlarning o'rundan turmasliklari nari tursun, balki yuziga ham qaramas ekanlar. Go'yoki bir chibin dahlizdan uchub, uydan chiqib ketgandek ham emas edi. Hokimlar esa unga sovuq istibdod⁴ ko'rsatardilar. Idora-ustol boshliqlarining noiblari, unga qog'oz ketirganda, to'g'ri uning tumshug'ig'a tashlab, hatto, buni ko'chirib yozing, yo mana sizga ish, yo boshqa bir kalima so'z ham aytmas edilar. Unga boshqa yoqimlik muomalalarda qilinmas edi. Xadamalar⁵ orasida bir-birovg'a izzat va ma'lum bir uslub bilan so'ylash ma'ruf⁶ bo'lsa-da, unga andog' muomalani loyiq va tik ko'rmas edilar. Tahqir nazari bilan qarab, e'tiborsizlik bilan so'zlar edilar.

Shunday bo'lg'on vaqtda ul kishi ham oldig'a kelgan kishiga qaramay, qog'ozni kim oldiga tashladi, ul shul ishga ma'mur va haqli edimi, yo'qmi, unga ishi bo'lmay – to'g'ri kelgan qog'ozga qarab, to'qtovsiz uni o'rung'a kelturmoqqa tutunar edi.

Yosh chinovniklar unga kinoya va nuktalar bilan tamasxur⁷ qilib idora ruhining bardoshtig'a ko'ra unga mutoyibalar qilar edilar. O'z oldida uning tarjumoyi ahvolidan va 70 yashar xotunidan hikoyalar boshlar va unga: "Sizning xotuningiz urar ekan". "Siz qachon to'y bo'lasiz?" – deb boshidan qog'oz parchalarini sochib, "qor yog'di boshingizga..." kabi so'zlar aytar edilar. Ul esa bunga qarshi biror og'iz so'z so'ylamasdan, oldida biror kishi bo'lmog'ondek o'lturar.

Buning shikoyatomuz so'zlagan so'zlarida shunday yoshirin bir ta'sir bor ediki, mahkamada ishlaydirganlarga yangigina qo'shulg'on bir yosh yigit o'rtoqlari bilan birga kulub, masxaralasa ham, birdan bir zaharli sanchiq tuyub, butun o'zgarib, boshqa bir holg'a tushar edi. Qandaydir ilohiy bir kuch, uni o'rtoqlaridan – yaqinda tanigan va hayotning muhim unsurlari deb bilgan yo'ldoshlaridan ajratar edi.

So'ngra ko'p vaqtlar eng shirin suhbatlar orasida, eng sevinchli kunlarda shu past va manfur chinovnik ko'ziga ko'runar va mazlumona yangrashlari qulog'ig'a cholinar edi:

– "Nega meni shuncha og'ritasiz, meni o'z holimga qo'ying!"

Bu o'tkir so'zlarda boshqa ohanglar yangrar edi:

– "Men sizning qardoshingizmen!" Buni eshitgan bechora yosh yigit yuzini qo'llari bilan o'rtub, yashag'on asrida odamlarda insoniyatsizlikning qanday ko'bligini va hayvoniy shaxsiyatlarda qanday qo'pollik va insofsizlik ko'bligini o'ylab titrar edi...

Dunyoda shul daraja o'z xizmatida turub, ishlayturg'on bir kishi yo'qtur. Bul kishini "g'ayrat va yo muhabbat bilan ishlaguvchi" desak ham uning haqqini ado qilib bo'lmaydir. Ul o'z ishini qilib – ya'ni, xizmatini yozib turg'onda nazariga dunyo marg'ub⁸ va mahbub⁹, rango-rang bir manzarada arz etadir. Agar yozg'on xatidan biror harfi o'ziga ma'qul va yaxshi ko'runub qolsa, yuzida farah¹⁰ va sevunch alomati ko'runadir. Faqat biror ma'noni tushunub qolganda, o'zi-o'ziga mahv¹¹ va mustag'raq¹² bo'lub, yangi bir ahvolga tushub, o'z oldida tabassumlar qilib, ko'zlarini qisib, lablarini burub, imo va ishoratlar bilan bir shaklga tushar edikim, qalamining yozg'on harflari yuzida o'qular edi.

Agar uning sa'yiga muvofiq mukofot berilaturg'on bo'lsa edi, anga statskiy sovetniklik rutbasi berilishi ("mustashar ud-davala"lik) lozim edi. Shunday bo'lsa ham, uni zehnsiz va idroksiz, deb bo'lmas edi. Bir vaqt bir direkto'r (hokim) insoflik bir kishi bo'lg'onidan Akakiyga rahm

⁴ *Istibdod* – o'zboshimchalik, zo'ravonlik, mutloq hokimiyat

⁵ *Xadama* – xodimlar, xizmatchilar

⁶ *Ma'ruf* – aqlga muvofiq, sharoitda joiz maqbul hisoblangan fe'l-harakat

⁷ *Mustashorliq* – maslahat, maslahat ko'rsatish

⁸ *Marg'ub* – yoqimli, sevimli, ma'qul

⁹ *Mahbub* – sevimli, ma'shuq va ma'shuqa, yor, do'st tutingan shaxs

¹⁰ *Farah* – shodlik, xursandlik tuyg'ulari

¹¹ *Mahv* – yo'qolish, yo'qotish

¹² *Mustag'raq* – g'arq bo'lgan, o'zligini yo'qotgan, xayolga botgan

qilib, ko‘b xizmat qilg‘oni uchun unga mukofot bermakchi bo‘lub, buyurg‘on ediki, unga muqarrariy yozishmalaridan boshqa, ahamiyatli bir qog‘oz bersunlar. Akakiy shul qog‘ozning unvonini o‘zgartib, ba‘zi sayifalarni boshqa qilib, fe‘llarning ba‘zilarini mutakallim¹³ sayifasidan g‘oyibga badal qilsun. Ushbu taklif unga shu darajada og‘ir ko‘rundiki, yuzidan xijolat terlari oqib, manglayining terini artib qo‘ydi va dedi:

– “Menga birar nersadan ko‘churub o‘lturush yaxshiroq.”

Shundan keyin uni nusxadan ko‘churushga maxsus belgiladilar. Ul o‘z ko‘nglida shunday o‘ylar ediki, dunyoda nusxadan ko‘churushdan boshqa ish yo‘qdir.

Akakiy o‘z kiyimini ham hech o‘ylamas edi. Uning vits mundiri (chinovnik kiyimi) yashil tusda emas, to‘q malla ranggida edi.

Har vaqt uning kiyimiga biron nersa yopishg‘on bo‘lur edi. Somon, pichan yoki bir qatim (eshim) ip. Ul bu ishda bir mutaxassis edi. Ko‘chada yurganda har vaqt terazalar ostidan yurar edi. Terazadan bir iflosliq tashlang‘on vaqtda unga uchrab qolar edi. Shuning uchun doim boshiga telpagining ustidan bir torbuz yoki qovun qobug‘i va yo unga o‘xshash bir nersa kiyib yurar edi. Ul butun umrida ko‘chada nimalar voqe‘ bo‘lub turg‘onig‘a zehn solmog‘an edi. Akakiy har nersaga qarag‘onda o‘zining pokiza va to‘g‘ri chiziqli birlan yozg‘on xatlarini ko‘rar edi. Har vaqtda biror otning tumshug‘i yelkasidan o‘tub, uning burnining shamoli (yeli) tumshug‘ig‘a teksta, shul vaqt o‘z xatlarining orasida bo‘lmasdan ko‘chada bo‘lg‘onini tushunub qolar edi.

Uyig‘a qaytg‘onda to‘qtovsiz ustol (miz) orqasig‘a o‘lturub, shoshib-shoshib yemishni yer edi. Sho‘rbosini ichib, mol etini yeb, ularning totlarig‘a ham qaramas va bilmas edi. O‘shal chog‘da Xudoydan har nimersa yuborg‘on bo‘lsa – xoh chibin, xoh boshqa bir jondor – qo‘shib yeb qo‘yar edi. Qorni to‘lg‘och o‘rnidan turib siyohdoniga tormoshib o‘zi bilan birga ketirgan ishiga tutinar edi.

Agar ittifoqan uyga ish keltirmagan bo‘lsa, yanada boshqa ishlar bilan mashg‘ul bo‘lmasdan, yozishg‘a tutinar, biron katta kimsaning unvonini yozish, xat mashq qilish bilan mashg‘ul bo‘lur edi.

Agarda hayot yo‘llarig‘a bir turli faqir vaxoqa hodisalari to‘shalmagan bo‘lsa edi. Inson umrining osoyishi uchun 400 so‘m maoshga ham qanoatlanib shu hol bilan yashashg‘a rozi bo‘lar edi.

Akakiy Akakiyevich bir necha vaqtdan beri yelka va bag‘ridan qattiq bir issiq o‘tib uni kuydirmakda bo‘lg‘onini sezsa ham, bunga qaramasdan ul yana xizmatidan chiqq‘onda sur‘at bilan yurub o‘zinig uyiga yetgizar edi. Axiri ul shinelda biron ayb va illat yo‘qmi ekan deb o‘ylay boshladi. Bir kun uyida o‘turg‘onida shinelni u tamon-bu tomong‘a ag‘darib, har tomonig‘a qarab, uning yelka va bag‘rining 3-4 yerida yirtiqalar kashf etdi. Shinel shu daraja so‘rtulgan ekankim, astarlarigacha tara-tara bo‘lib, teshuklar paydo bo‘lg‘on ekan. Akakiy Akakiyevich bildiki, uning shineli ko‘p xizmat qilg‘onidan chinovniklarning masxaralariga sabab bo‘lg‘udek bir holg‘a tushubdir. Chinovniklar Akakiyning shineli shineli atamasdan unga “kaput¹⁴” nomi bergan edilar. Akakiy ishning qayerda bo‘lg‘onini sezib: – Endi bu shinelni falon ko‘chadagi 4 oshyonalik imoratning ust qobotida qora zina (bosqich)dan chiqib boradig‘on uyda turg‘uvchi mashinachi Petrovichga olib borish kerak deb qaror berdi va – ul o‘zining qiliy¹⁵ ko‘ziga va cho‘tur yuziga qaramay ko‘p yaxshi yamoq soladir edi.

Akakiy unga bordi. Ko‘rdiki, Petrovich katta va rangsiz bir yog‘och ustal ustida chiqib ayoqlarini bugub, tirasining ostig‘a kiyimlik bir qa‘ni bosdirib bo‘yniga ib va ipak kalabalarni osib turklarning posholarig‘a o‘xshash o‘lturubdir. Petrovich 2 daqiqadan beri bir qatim ipni ignadan o‘tkara olmay uyning qorong‘ilig‘i va ipdan koyib o‘ltirg‘on ekan. O‘zi achchig‘lanib o‘ltirg‘onidan Akakiy yoqtirmaytur-g‘ondek ko‘rundi. Akakiy har vaqt Petrovichga ish buyurmoqchi

¹³ *Mutakallim* – so‘zlovchi, notiq

¹⁴ *Kaput* – xotinalarning uzun ko‘ylaklari

¹⁵ *Qiliy* – qaraganda ko‘z qorachig‘lari bir tomonga yo‘nalmaydigan, to‘g‘riga qaray olmaydigan, ko‘z olmasi qiyshiqo‘rmashgan

bo'lsa, uning mastligi yo bir kayfi kelgan vaqtini himmati toshib turg'on fursatni poylab turar edi. Bunday choqlarda ish buyurg'onda Petrovich ishni arzon bahoga qabul qilib, minnatdorchilik ham qilar edi. Shuning uchun Akakiy shunday bir fursatda Petrovichga yuzma-yuz bo'lmoqchi edi.

Akakiy Petrovichga yuzlangach:

– “Ana, men, senga, Petrovich, mana, bul” deb so'zga boshladi. Shunisini ham bilmak kerakki, Akakiy Akakiyevich so'zlaganda jummalarni cho'zub, zamir¹⁶ odotlarni ko'p ishlatar edi. Faqat uzun so'zning kichkina bir mazmunga xidmat qilg'oni – gapirib bo'lg'ondan keyin – sezilar edi. So'zlab turg'on ishining ahamiyati ko'brak bo'lsa, ul gapini yana ko'brak cho'zar edi: “To'g'risi ushbu ish, haqiqatan, falon..” deb, so'zimni aytib bo'ldummi deb o'z-o'ziga o'ylab ham qolar edi:

– Nima ish ekan? deb Petrovich undan so'radi va o'zining birgina ko'zi bilan Akakiyning vits mundirining yoqasidan boshlab yeng, yon va etaklarigacha qarab chiqdi. Bul mundir ko'ziga tanish ko'rindi. Azbaski¹⁷ vaqtida o'zi tikkan edi. Tikuvchilar har vaqt o'z ishlarini tez taniydilar. Xotiriga keldiki ul shul kiyimni birinchi martaba Akakiy bilan muloqot qilg'onda tikib bergan edi. Akakiy Petrovichga qarab:

– “Mana man Petrovich ... shinel – o'zi mahut mana ko'rdingmi, barcha yerini, boshqa yerlarni ko'b qattiq... ul ozgina surtulgan. Ko'runushda eski ko'runadir; ammo o'zi yangi, mana faqat bir joyginasida ozgina, ana ul, ozgina surtulub qolg'on va bul yelkasida ozgina, ko'rdingmi. hamaginasida shul. Ishida ozgina...”

Petrovich koputni olib, boshlab ustal ustiga yoydi. uzoq muddat unga qarab turub, boshini chayqadi. Keyin ustida bir generalning rasmi chizilg'on tamaku qutisini olmoq uchun qo'lini terezaga uzatdi. Qutining ustidagi rasmning kimning rasmi bo'lg'oni ma'lum emas edi. Chunki rasmning bosh tarafi ochilib yopilmasdan surtulub unga to'rt burchakli bir qog'oz yopishtirilg'on edi. Petrovich tamakudan olib burnig'a tortdi va yana shinelni olib qaray boshladi. So'ngra tereza oldida – yoruqg'a ushlab yana boshqadan boshini chayqadi. So'ngra shinelning ich tomonini qarab chiqdi. Yana ustiga o'sha kog'oz yopishtirilg'on generalning qutini ochib, burnig'a tamakudan tortib, qutining qopqog'ini yopdi va Akakiyga xitob qildi:

– “Yo'q yomon bo'lg'on kiyimni tuzatib bo'lmaydi; ishdan chiqq'on, yomon kiyim omborg'a!” dedi Akakiy bu so'zni eshitgach qo'rqushidan yuragi o'ynadi Petrovichga qarab:

– “Nima uchun, Petrovich” tuzatib bo'lmaydi? – yumshoq va ma'yus tovush bilan savol berdi, – buning birgina yag'rinligida ozgina surtulgan joyginasi bor. Sizda biror narsadan chiqq'on malakalar¹⁸ bordir”, dedi. Petrovich unga:

– malaxalar¹⁹ bor, topiladir, ammo tikmak mumkin emas; ish juda churuk, mana igna urg'onda titilib borayotibdir”, dedi. Akakiy unga javob berdi:

– To'kulsa, to'kulsin, sen uni darravgina ruymol bilan yopib qo'y!” Petrovich:

– Unga ruymolcha bo'lsun, boshqa bo'lsun, hech nima bilan uni ushlab turub bo'lmaydir. Unga bir o'rtuk²⁰ lozimdir. Uning oti mohut²¹ bo'lub qolg'on, bir shamolg'a har tomong'a uchub ketib turubdir”, dedi Akakiy bunga qarshi:

– To'g'ri, shunday, sen uni berkitib qo'y, qanday bo'lsa, ana, ul...” dedi yana Petrovich:

– “Uni hech tuzatib bo'lmaydir, ham ish yomon, endi sizga boshqa yangi shinel qilmoq lozim”, dedi. Akakiyning qulog'iga “yangi” degan so'z aytishgach ko'zi qorayib, dunyo unga qorong'u bo'lub qoldi. Bu orada ko'ziga ko'ringan nersa Petrovichning ustiga qog'oz yopishdirilg'on general suratlik tamaku qutisi edi. Akakiy:

¹⁶ *Zamir* – olmoshlar

¹⁷ *Azbaski* – chunki, shuning uchun, zero

¹⁸ *Malaka* – (malaxa) tikishdan ortgan mato

¹⁹ *Malaxa* – (malaxa) tikishdan ortgan mato

²⁰ *O'rtuk* – parda

²¹ *Mohut* – (movut) o'ng tomoni silliq, jun yoki yarim jun mato; sukno.

– Qanday yangi deb aytasan?” deb tovush chiqarib, tush ko‘rib turg‘on kishiga o‘xshab gapira boshladi:

– Manda unga yarasha pul yo‘qku”, Petrovich esa unga “yangi deya” deb dag‘al javob berdi.

– “Agar yangi qilmoq lozim bo‘lsa, qanday, ul, o‘shal... ya‘ni qancha pulg‘a turadir? deb Akakiy so‘radi. Petrovich esa:

– Bir yuz ellik so‘mdan ziyodaroq, deb o‘zining chiroyli lablarini burub turdi. Petrovich qattiq va ta‘sirli so‘ylab, unga ham bunday savol bermakni sevar edi. Bundan keyin qiliy ko‘zlari bilan muxotabiga²² qarab, javobini kutgandek ko‘rindi, munglug‘ Akakiy:

– “Shundan so‘ng bir shinel 150 so‘m,” deb qichqirdi. Bul tariqa qattiq tovush bilan qichqirish Akakiyning umrida birinchi sira bo‘lg‘on edi. Va illo ul har vaqt sust va yumshoq so‘ylashi bilan mashhur edi. Shul vaqt Petrovich:

– Ha, yana qanday shinel? Agarda yoqosig‘a savsar terisidan qo‘yulsa va yoqa qoytarmasig‘a sho‘idan astar qilinsa, ul vaqt ikki yuz so‘m chiqadir”, dedi. Akakiy “rajo qilaman”²³, deb sust tovush bilan so‘zga boshladi. Petrovichning so‘zlariga quloq ham solmadi. Va ani eshitmak ham istamadi. Uning mutaassir²⁴ so‘zlaridan ham ta‘sir lanmadi va: bir nave’ qilib, tuzatib ber. Andak vaqtg‘ocha bo‘lsa ham xizmat qilsun” dedi Petrovich anga:

– “Yo‘q. ish yomon, ishni o‘ldirib, pulni bekorga chiqarib yurish lozim emas. Shuncha xarj bo‘ladir” deb javob berdi. Akakiy bu so‘zdan toza ma‘yus bo‘lub chiqib ketdi. Akakiy chiqib ketgach, Petrovich ko‘b zamonlar lablarini burub, ishga qo‘l urmasdan qarab turdi. “Hunarning qadr va qimmatini tushurmadi” deb o‘zidan roziliq qilmoqda edi.

Akakiy ko‘chaga chiqdi, o‘zini tush ko‘rub turg‘ondek sezmakda edi, o‘z-o‘ziga:

– “Ana ish shunday bo‘ladi, men ishni shunday bo‘lur deb o‘ylamagan edim”. deb bir muddat jim yurdi va yana:

– Ana shunday, ishning oxiri ana ish qanday bo‘lub chiqdi. Men shunday o‘ylamagan edimki, shunday bo‘lur deb so‘ylandi. Akakiy bu so‘zlar bilan mashg‘ul bo‘lub, uyiga borish o‘rnig‘a boshqa tomong‘a ketib qoldi. Nodong‘a nenida bilmadi. Yo‘lda borib turg‘anida mo‘ridan qurum tortadirg‘onlarning iflos va qora kiyimlariga surtulub yonboshlari iflos va qora bo‘lg‘on, boshiga imoratlardan namak maydalar to‘kulub shapkasi ustiga to‘lg‘on edi. Faqat uning bulardan xabari yo‘q edi. Borib-borib bir do‘konchani oldida tamaku tortib o‘turg‘on bir qorovulg‘a to‘qushub uning tamakusini to‘kgandagina ozroq hushiga keldi. Qorovul (Gorodovuy) unga qarab:

– “Sen qanday nersasen, o‘zingni to‘g‘ridan-to‘g‘rig‘a tuvakga solasen, senga poyraha²⁵ yo‘qmi?” – dedi. Shundan keyin Akakiy ko‘zini ochib, o‘zidan xabardor bo‘ldi. Shu vaqtda o‘zining yo‘lidan adashg‘onini bilib, uyiga qarab yura boshladi.

Shinel II qism

Bu hol bilan ul o‘z-o‘ziga o‘ylamakda va so‘ylashmakda edi. Aql samimiy va yaqin bir do‘sti bilan so‘ylashadig‘ondek gapirmakda davom etdi:

– Yo‘q emdi Petrovich bilan so‘ylashmak mumkin emas. Ul emdi, ana ul ... xatni qanday bo‘lsa ham u bilan urishg‘on va uni urg‘ondir. Yaxshisi shuki, yakshanbe kuni erta bilan unga borurman. Ul shanbe kechasi ko‘b uxlab, yakshanbe kuni ko‘zlari adashg‘on holda uyqudan turar. Albatta ko‘ngli kechmak istar. Xotuni esa unga aqcha bermas. Men shunday fursatni g‘animat topib bir tangagina qo‘lig‘a qisdirsam shul vaqtda osong‘ina menga rom bo‘lar va so‘zimni tinglar. Ana u vaqt shinel, ana shu ... deb o‘zicha hukm qildi va o‘zini shujoatlandirib kelasi yakshanbeni kuta

²² *Muxotab* – eshituvchi, tinglovchi

²³ *Rajo qilmoq* – umid qilmoq, tilak qilmoq

²⁴ *Mutaassir* – ta‘sirlangan

²⁵ *Poyraha* – yo‘lak

boshladi. Bir kun uzoqdan Petrovichning xotunining uyidan chiqib kim qayerga ketganini ko'rdi va to'g'ri Petrovichning oldig'a kirib, uni o'ylag'oni holda topdi. Petrovich boshini yerga solib o'lturg'on edi. Akakiy bir muddat Petrovichga qarab turdi, Petrovich birdan shayton turtg'ondek qaytib Akakiyga qaradi va:

– “Mumkin emas, yangisini buyursangizchi” deb yubordi Akakiy to'qtovsiz bir tanga chiqarib Petrovichga berdi. Petrovich unga:

– “Minnatdorman sizdan, ey janob, sizning sog'lig'ingizga o'zumni bir oz kuchaytirarman. Ammo shinel vajhidan hech so'ylamak, chunki ul hech nersaga yoramaydir. Men sizga yangi shinel tikib berarman”, dedi. Akakiy yangi qilishdan boshqa iloj yo'qlig'ini bilgach joni siqildi.

Yangi shinel bayonida

– “Yangi shinelni qanday qilib qaysi puldan qilarmen. Albatta, farazan minba'dki bayramlarda oladiring'on mukofotlardan qilmoq mumkin ediki, uni ham oldimdagi masoriflarga²⁶ o'ylab qo'yg'onman. Chunonchi: etikning eski soqiga yangi boshliq qo'yib bergani uchun etikchiga eski qarzimni berishim kerak va 2 dona ko'ylak tikdirmak ham zarur edi. Shul hisob bilan barcha pul ketib qoladir. Agar direkto'r rahmga kelib 40 so'm o'rning'a 45-50 so'm tayin qilsa, undan ozgina nochiz bir miqdor ortib qoladirki, u ham shinel uchun daryoga qatradek yordam va qo'shumcha bo'lur edi, deb o'ylamakda edi. Akakiyni eng ko'b mashg'ul etgan nersa shu ediki, Petrovich yangi shinel uchun 80 so'm kerak degan edi. So'z shundaka shul 80 so'mni qaydan topmoq kerak. Ushbuning yorimini topmoq mumkin deylik, qolg'on yorimini qaydan olay. Yorimidan ko'pini topolsam, qolg'onini nima qilay?” deb ko'b o'yladi.

Akakiyning mayda bir sanduqchasi bor edi, Ul xarajatdan ortib qolg'on faqir va tangalarni shu sanduqchani ustidagi teshukdan sanduqg'a to'ldira edi. Har 6 oyda bir sanduqni ochib faqirlarni tangaga aylantirib yana sanduqni berkitar edi. Bir necha yildan beri sanduqda to'plong'on aqchani miqdori 40 so'mdan biroz ortiq edi.

Demak yorimi bor, ikkinchi yorimini topish chorasiga kirishmak kerak. Akakiy ko'b o'ylagandan keyin xarajatini bir oz kamaytirishga qaror berdi. Masalan, kechalari choy ichmaslik, chirog' yoqmaslik, agar kechalari biron nersa yozish kerak bo'lsa, uy egasiniqiga borib, uning uyida ishlash, yana ko'chada yurg'onda ehtiyot bilan qadam tashlamoq, toki yo'lga to'shalg'on toshlarga etikning ultoni surtulub yirtilmasin.

Bu ishlar avvalida Akakiyga biroz og'ir ko'rungan bo'lsa ham, so'ngradan ul bularg'a o'rganib qoldi. Hatto kechalari och-och yotishg'a ham o'rgandi. Ul ruhoniylar bir oziq bilan o'z ochlig'ini daf qilmoqda edi. Ul ruhoniylar bir oziq bilan o'z ochlig'ini daf qilmoqda edi. Ul ruhoniylar esa bundan so'ng qo'lga kiradigan shinel to'g'risida o'ylash edi.

Shundan keyin Akakiyning badani semirib, hajmi to'lub, yangi uylangan kiyovdek bo'ldi. Uning vujudiga yangi bir kishi qo'shulg'ondek bo'ldi. Go'yoki ul eski Akakiy emas edi, U mahbub va marg'ub yangi bir dunyoda yashamoqda edi.. Ul mahbub va marg'ub, yangi hayot bilasizmi nimadan iborat edi? Ul o'shal shinel masalasidan boshqa nersa emas edi. Ul shinel qalin, paxtali va, hech yirtilmaydirg'on astarli bo'lar edi. Akakiy kundan-kun jonlanib, tabiatida insonlik belgilari ko'rinda boshladi; u katta bir orzusiga yetgan bir kishiga o'xshab qoldi. Uning vazohatidan shubha va gumonlar ko'tarila boshladi. Demakki, barcha kamchiliklar majhul va mavhum chiziqlar va nuqtalar uning ustidan yo'q bo'lib qoldi. Ba'zan ko'zi oldidan bir o't ungandek bo'lib boshig'a chiqar edi, ba'zan: “yoqasig'a suvsar terisidan qo'ysamchi” deb ham o'ylar edi. Akakiygami oyda bir qatla Petrovichning oldig'a borib, uning bilan shinel to'g'risida so'ylashar edi. Chunonchi: movutni qayerdan olmoq kerak, rangi qanday bo'lsin. narxi necha bo'lsun deb so'ylashib qaytar edi.

²⁶ *Masorif* – sarf-xarajat

Bir necha vaqt shunday o'tdi. Akakiy har vaqt shinel to'g'risida o'ylar edi, ishlar biroz o'ngarilib o'ylaganidan ilgarirak vujudga chiqdi. Direkto'r Akakiyning o'ylaganidan ortiq vazifa belgiladi. Direkto'r Akakiyning shinelga hojatmandligini sezdimi, yoki ish shunday tasoduf etdimi, har nima esa ish ilgari borib Akakiyning qo'lig'a yana 40 so'm tushdi. Yana 2-3 oy imsoqga²⁷ davom qilish bilan 90 so'mni tamom qo'lg'a kiritdi. Shu bilan yuragi tinchidi va yaxshi harakat qila boshladi.

Birinchi kun Petrovich bilan bir bazzoz do'koniga borib, yaxshi bir movut oldilar. Yaxshi movut olishlarig'a taajjub yeri yo'qdir. Chunki 6 oydan beri Petrovich bilan bu to'g'rida o'ylashib qo'yg'on va kami oyda bir qatla do'konga kirib movutlarni qarar edilar. O'shal vaqtlarda Petrovich: "Shul movut yaxshi, mana bundan yaxshiroq movut bo'lmaydir" deb qo'yar edi. Petrovich shinelni 2 haftada tamom qildi, chunki uyda ish ko'b edi. Tikish haqqi uchun Petrovich 12 so'm oldi. Undan oz olib bo'lmas edi. Chunki barcha tikishlarini Akakiy ishi bilan qoldirg'on va shinelni ikki qator ipak bilan tikgan edi. Oxirida shinel tayyor bo'ldi. Akakiyning umrida bu kungidek saodatli bir kun uchramag'on edi. Petrovichning shinelini ketirgan kunini hech bir vasf bilan tavsif qilish mumkin emas edi. Petrovich shinelni erta bilan – Akakiy xizmatiga bormasdan ketirgan edi. Shu kun fazodan havo juda sovuq bo'lib qoldi.

Petrovich yo'l ustida mashinachi o'rtoqlaridan birining do'konig'a uchradi va qo'lidag'i shinelni Akakiy uchun tikkanini so'yladi. Mashinachi bu so'zdan juda taajjubda qoldi va Akakiy uchun buning favqulodda bir hodisa bo'lg'onini so'yladi. Bu muhokamasi Akakiyni eng yaxshi tonig'on bir kishi ekanini ko'rsatar edi.

Petrovich shinelni ro'ymoldan chiqardi va mag'rurona ochdi va Akakiyning yelkasiga soldi, keyin Akakiyga kiydirib orqalarini silab, bo'ynini tortib, tekislab qo'ydi. Shinelning barcha joylari va yenglari ma'qul tushdi. Ma'lum bo'ldiki, shinel juda ziyoda va yaxshi bo'libdir. Petrovich fursatni favt qildirmay dedi:

– "Menim korxonamda viveskam²⁸ yo'qdir va do'konim kichik bir ko'chada voqe'dir. Hamda siz bilan ko'b zamondan beri oshno va tonish bo'lg'onim vajhidan bu shinelni arzon tikib berdim. Agar Nifiskiy (Aleksandir Neviskiy – T.SH) ko'chadagi ustag'a borsak, bir tikish haqqi uchungina 75 so'm olar edi".

Akakiy bu to'g'rida Petrovich bilan mubohasa qilmoq²⁹ istamadi. Petrovichning pulini berib, minnatdorlik qilib, yangi shinel bilan idorasiga chiqib ketdi. Petrovich uning izidan borib bir muddat tikib bergan kiyimiga tamosho qildi. Akakiyning ko'zdan yo'qoladirg'onini ko'rub, tor ko'chadan tutub yana uni qarshiladi.

Akakiyga esa bugun tamom bir bayram edi. Ul har daqiqada, balki har bir nafas tortg'onida egnida yangi shinel borlig'ini sezmakda va sevinchining shiddatidan kulumsiramakda edi. Darhaqiqat shinelda ikki xislat bor edi: avvalan, yangi, ikkinchidan, issig' edi. Yo'lning uzog'lig'ini sezmay idorasiga yetdi. Farroshxona shinelini sug'urub, unga bir oz qarab turdi va shu yasorg'o uning shinelidan xususiy suratda xabardor bo'lushni ta'kid qildi.

Idora xadamalaridan biri bugun barcha rafiqlarini oxshom ziyofatiga chaqirg'on edi. Akakiyningda bu kecha borishini so'radi. U ham qabul qildi. Bugungi sha'n va shavkat bilan o'zini mas'ud sanag'onidek, bu kechani ham shodliq bilan o'tkazishni tilab, unga bordi. Faqat ziyofatdan qaytib kelganda badbaxtona bir hodisag'a yo'luqub qoldiki, uning tafsili shundaydir:

Akakiy Akakiyevich ziyofatdan qaytg'onda unga 2 nichi boshi ko'rinmaydirgan bo'sh va katta bir maydon uchradi. Uzoqdag'i imoratlar bu bo'shliqqa dahshat solmoqda edi. Uzoq bir masofada. Xudo bilsin, balki dunyoning u boshida bir butkadan chirog' yorug'i kelmakda edi. Akakiy

²⁷ *Imsoq* – tiyilish

²⁸ *Viveska* – peshlavha

²⁹ *Mubohasa qilmoq* – bahslashmoq

maydonga kirganda yuragida hech bir qoʻrquv va vahima sezmagani edi. Bir oz yurgandan keyin oʻz-oʻziga vahimalandi. Tevarak va atrofiga qaray boshladi, har tomoni bir dengizdek boʻlub koʻrindi oʻz koʻnglida bunday nersalarga ahamiyat bermaslik kerak deb, oʻyladi va koʻzlarini yumub, yana yoʻlgʻa tushdi. Baʼzan “maydonning boshigʻa yetmadimmi?” deb koʻzini ochib qarab yana yumar edi. Bir sira koʻzini ochib yana maydondan xabar olmoqchi ediki, tumshugʻining ostida bir necha qalin moʻylabli kimsalar koʻrindi. Faqat ularning kim boʻlgʻonlarini Akakiy sezmedi. Shul vaqt Akakiyning koʻzlari tinib, yuragi oʻynadi. Ulardan biri Akakiy shinelining yoqasidan ushlab: “Bu shinel kimniki” dedi. Akakiy “Qorovul!” deb qichqirmoqchi boʻlgʻon ediki, fursat bermay ogʻzigʻa bir musht urub “Mana senga qichqirish haqqi” dedilar. Shu bilan Akakiy yerga yiqildi, tizzalari bilan yana bir-ikki qatla qornigʻa urub tashlab ketdilar, Akakiy esa qorlarga boʻyalib, oʻzini bilmay qoldi. Bir necha daqiqadan keyin hushiga kelib, oʻrnidan turub har qancha atrofiga qarasa ham hech kimni koʻrmadi. Balki oʻzini sovuq qor ustida va egnida shinelni yoʻq koʻrdi, Dod deb qichqirar va butgaga qarab yugura boshladi. Faqat maydonning kengligidan tovushining maydonning nari chegarasiga yetishi ham ehtimol edi. Chopib-chopib oxir maydon boshiga yetdi. Bu chogʻda qor yoʻlda “qaysi shayton bul vaqtda yaramas tovush bilan qichqiradir” deb atrofiga qaramoqda edi. Akakiy qorovulgʻa yetishgach boʻgʻuq bir tovush bilan:

– “Sen uxlab yotasan, kishilarni talogʻonlarini bilmaysan” demakda edi. Qorovul esa:

– “Men hech kimni koʻrmadimku, boyna 2 kishi maydon oʻrtasida birovni saqladilar. Men oʻz oʻrtoqlari bilan koʻrushaladirlarmi deb oʻyladim. Begarga menga kohish qilgʻuncha Nadzarotelga³⁰ arz qilmoq behroq, balki ul axtarib topib berar” edi.

Shinel III qism

Akakiy uyiga qarab joʻnadi. Kiyimlari qorgʻa bulgʻongʻan, sochlari chekalariga sochilib tushgan, yelkalariga tamom tirnolgʻon, sharmanda va masxara bir holda uyiga yetishib, uy egasining eshigini qattiq-qattiq qoqa boshladi. Uy egasi qari bir kampir edi. Ul eshigining bunday haybatli qoqilishidan besarishta boʻlub oyogʻigʻa kafshining birini kiyib, ikkinchisini kiymasdan shoshib oyoq yalang chiqib eshikni ochdi va ahvolni bul tusda koʻrub oʻzini eshik orqasigʻa tortdi. Hiko-yani eshitgach qoʻlini-qoʻligʻa urub, chapak chalib, afsus qildi va:

– “Poʻlisga xabar bermoq lozim edi – ul gumondorlarni topib qamar va ishni bajarar edi” deb mashvarat berdi. Yana davom qilib:

– “Yaxshisi shul poʻlisga bormoqdir. Ul men bilan tonishdir. Chunki Anna Chuxanga degan xotun bizda oshpaz edi. Hozir esa borib uning bolalariga niyanka boʻlgʻon. Oʻzum ham aksari vaqt poʻlisisni koʻrub turaman. Har zamon bizning uyning oldidan oʻtub turadir. Yakshanbe kunlari cherkovgʻa boradir. Zohiran yaxshi odam”.

Akakiy bu mashvaratni eshitgach maʼyusona bir holda uyiga kirdi. Shul kechani qanday oʻtkazganini faqat oʻzga holiga ozroq voqif boʻlushni tilaydirganlar bilurlar. Har holda uyida yotdigʻi holda ham bu masalani tekshirmakda va muhokama qilmoqda edi. Erta bilan oʻrnidan turgʻoch poʻlis boshligʻigʻa bordi. Eshik oldidagʻi kimsalar unga hokim hali uxlab yotgʻonini bildirdilar. Baʼzilar soat 10 da kelgan edi. Baʼzilar soat 11 da bu yerda edi. Baʼzilar u uyida ham yoʻqdir, yemak vaqti kelur ekan degan javoblar ham eshitdi. Faqat hokimlar yoʻlkagʻa chiqib oning kimligini, nima uchun kelganini, hodisa qanday boʻlgʻonini aniqlab bilmakchi boʻlub edilar. Akakiy umrida birinchi qatla oʻz tabiyat va qilgʻini koʻrsatmak tilagi bilan: – “Men hokimning oʻzini koʻrmakchiman, unga sizlardan shikoyat qilurman, meni ichkariga yoʻl bermaysiz. Men departamentdan kelgan kimsamen. Hukumat ishi bilan kelgan edim. Bu shikoyatni qilgʻonimdan keyin nima boʻlgʻusini koʻrarsiz”, deb yubordi. Bundan keyin mirzolar qarshi turmadilar va hokimni chaqirib keldilar. Hokim shinel toroji hodisasidan xabar olib uni tekshirishni zimmasiga oldi va

³⁰ *Nadzarotel* – xalq nazorot boʻlimi

ishning muhim qismi bo'lg'on torojning qanday bo'lush tariqasin so'rash o'rnig'a siz nima uchun uyingizga buncha kech qaytdingiz deb so'rog' berdi. Akakiy xijolat tortib, indamay chiqib ketdi va bu masalaning shinelning o'g'irlanishi bilan nima uchun aloqali bo'lg'onini o'ylab shubhalanmakda edi. Bu ish butun umrida birinchi qatla uchrag'onidan u kun ishga ham bormadi. Ikkinchi kun xizmatiga hamon eski shinel bilan bordi. Rangi oqarg'on va o'zi juda ham ruhsiz edi. Mahkama ahlining bari uning shuncha kulfatidan xabardor bo'la turub yana uni masxara qiladig'onlar doxi bor edi. Mahkamaning ba'zi bir xizmatchilari Akakiyga yordam berishga qaror qildilar va uning foydasig'a direkto'ring tasviri bilan bir kitobni sotishg'a qo'ydilar. Faqat bundan ham ozgina aqcha hosil bo'ldi. Mahkama ishchilaridan biri unga til bilan yordam bermakchi bo'lub shunday bir mashvarat berdi:

– “Siz, yaxshisi shulki, mahalla hokimlarig'a murojaat qiling. Ular shinel topilg'onda ham sizni ancha ovora qilib, guvohlar istagusidirlar. Agar guvohingiz bo'lmasa, shinelni o'zlariga qoldirsalar-da, ajab emas. Yaxshisi shulki, kattarak va ma'lum bir kishiga murojaat qiling. Ul sizning ishingizni tegishli joyg'a yuborib, tezroq o'runig'a keltirar.” Akakiy la iloj o'shal mu'tabar atalg'on kishining oldig'a bordi. Ul kishining ish tutushini ko'rub ko'ngli ancha xira bo'lmay, uning oldida jon kuchi bilan, imkoni boricha erkin so'yladi. Faqat boshqa mavridlarda aytadig'oni “ana ul, mana bul” degan kalimalarni bunda yana ko'brak ishlatmakda edi. So'z orasida shinel yangi edi, insoniyatsizlik bilan toroj qildilar. uning bu yerga murojaat qilishdan nima maqsadi borlig'ini aytib berdi. Toki general o'z odamlariga buyurub shinelni topdirlsin. Generalga bu muomala qandaydir gustohliqdek ko'rundi va: “Siz janob nima deysiz?” deb Akakiyning so'zini kesdi va bu so'rog'ining ketidan:

– “Siz tartibni bilmaysizmi? Siz qayerg'a suqulub qolibsiz? Bilasizmi, oldingizda kim turadir, bilasizmi shuni, ishning qanday yurutulishini bilmaysizmi? Bu to'g'rida barchadan avval ariza yozib mahkamaga berish kerak edi. Ariza ustal hokimiga borar, undan bo'lim boshlig'ig'a kelar, undan mirzaboshig'a topshirilib, mirzaboshi orqaliq menga taqdim qilinadir. Shunday qilib “ma'lum kimsa” Akakiyga qattig' muomala qildi. Akakiy “taqsir ayb buyurmaysiz” deb o'zini zo'rga saqlamoqda edi. Boshdan oyoqg'acha xijolat teriga botg'oni holda:

– “Jasorat qildim taqsir, zero kotiblar yana ul... mu'tamad³¹ kishilar emaslar...” dedi. Bunga general “nima, nima, siz qayerdan bu so'zni o'rgandingiz? Qayerdan bu jasoratni oldingiz? Hokimlarga yosh kimsalarning ishlari nima?” deb qizidi. Faqat Akakiyni yosh atadig'i holda uning 50 yoshi borlig'ini esiga keltirmagan, o'ylamagan edi. Voqe'an Akakiy 70 yoshar bir qarinining nazarida yosh sanalsa ham ajab emas edi. General yana Akakiyning ustiga qichqira boshladi. Hatto tovushi shu qadar ko'tariliki, boshqalar ham xavflandilar. Bu holda Akakiy tik turolmay yiqilish darajasiga yetgan edi. Farroshlardan biri kelib, tutmag'on bo'lsa edi, yiqilar edi. Uni sudurab hokim huzuridan chiqardilar.

Akakiy zinadan qanday tushganini va qanday ko'chaga chiqq'onini bilmas edi. Ul butun umrida bu generaldan ko'rdigi qadar taaddi³² va tahqirga uchramag'on edi. Sovuq havo, Peterburg'ning shiddatli shamolida og'zini ochib yurmoqda edi. Bir daqiqa ichida ul tomoq og'riq kasaliga uchrab qoldi. Uyiga ketguncha butunlay madori, kuchi ketdi. Badani shishdi va o'sha kundan to'shakga tushdi. Shunday hodisalar ba'zan issiqdan ham bo'ladir. 2nchi kun unda qattig' bir qizitma mushohada qilindi. Peterburg' havosining ta'siri bilan kasali yana shiddatlandi va og'irlasha boshladi.

Do'xtur kelib nabzini³³ tutub ko'rgach, uning harakatidan kasalni muolaja qilg'udek topmadi. doru bermay ketishni nomunosib bilib uni terlatishni buyurdi. Va bir yarim kundan so'ng um-

³¹ *Mu'tamad* – ishonchli, ixlosmand

³² *Taaddi* – zulm qilish, tajovuz qilish; haddan oshish

³³ *Nabz* – qon tomiri

rini tamom bo'lushini bildirdi. Uy egasi fursatni o'tkazmay Akakiyni qo'yush uchun qarag'ay yog'ochdan tobut buyurdi.

Bu orada Akakiy o'z taqdiridan so'ylanadirgan so'zlarni eshitganmi edi, agar eshitgan esa unga qanday qildi? Ul o'z baxtsiz umrining o'tishiga taassuf qilmoqda edimi, yo'qmi? Bular hech ma'lum emas edi. Chunki ul hamisha kasal buhroni³⁴ kechirmakda, qattiq isitma ichida safsatalar so'ylamakda edi. Hali har nafasda og'irlashishda davom etmakda, bir vaqt ko'ziga Petrovichga shinel buyurub turg'oni, bir zamon ko'ziga karavot ostidan o'g'rilar ko'runar edi, goho uy egasini chaqirib, karavot ostidan o'g'rilarining chiqarilishini so'rlar, goho ko'rpa ostida ham o'g'rilar borlig'ini bildirar edi. Ba'zan: – "nima uchun oldimg'a eski shinelni osg'onsiz, menimku yangi shinelim bor" der, ba'zan o'zini general oldida ko'rub "Siz hurmatlu taqsim" so'zlarini takrorlar edi. Akakiyning kun va tun shinel masalasi atrofida ma'nosi yo'q kalimalar so'ylashi davom etar edi. Oqibat munglug' Akakiy jon berdi va uning qoldirg'on narsalarini hech kim ro'yxat qilmadi. Chunki undan ko'b nersalar qolmog'on edi. Zotan unga merosxo'r ham yo'q edi. Undan mana shu nersalar qolg'on edi: Bir oz qoz juni, bir dasta xazinaga tegishli oq qog'oz, 3 juft paypoq, 1-2 ta tugma va barchaga belgili eski shinel. Ushbu nersalarning kimga qolg'onini xudo biladi. Men e'tirof qilamankim, bu masala hikoyani yozg'on kimsaga u qadar aloqali bo'lmag'oni uchun ul bu masalaga kirishmagandir.

Akakiy Akakiyevichni tuproqg'a topshirdilar Peterburg' Akakiysiz qoldi. Bu o'lum unda hech bir zamon bunday bir kimsa dunyog'a kelmagan va o'tmagandek ko'rundi. Hech bir kishi unga aching'on ko'runmadi. Hech kim taassufga og'iz ochmadi. Tabiat mufattishlari³⁵ bir chibinga qancha mulohaza bilan qarab yurg'onlari holda, bu bechorani bir chibin darajasida ham ko'rmadilar.

Ammo umri tamom bo'lush oldida oz bir zamon shinel suratida tajassum etib kelgan mehmon toqatdan tashqari qattig' bir hol va hodisaga uchrab dunyoning boshig'a urulg'onidek barbod va nobud bo'lub ketdi, unutuldi. Bir necha kundan keyin departament xizmatchilari uni qidirib keldilar va hokimdan tez hozir bo'lushi uchun Akakiyga buyruq ketirdilar. Farrosh mahkamaga endi Akakiy kelmas emish" deb quruq qaytib ketdi. Nima uchun? degan so'roqg'a: "O'lgan emish" deb javob qaytardi. Ertasi uning o'rnig'a uzun bo'yli bir kimsa belgilandi. Ul to'g'ri va salis³⁶ xat yozishdan ojiz edi. Uning xatlari egri, baland va past bo'lur edi.

S.A.Siddiqiy

"Maorif va o'qitg'uvchi" j., 1926-yil mart. Samarqand.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Siddiqiy Ajziy. *Aynu-l-adab*. – Samarqand: B.A.Gozorov litografiyasi, 1914. – B.36.
2. Siddiqiy Ajziy. *Ganjina hikmat*. – Samarqand: B.A.Gozorov litografiyasi, 1914. – B.36.
3. Siddiqiy Ajziy. *Mir'oti ibrat*. – Samarqand: B.A.Gozorov litografiyasi, 1914.- B 36.
4. Gogol N.V. *Shinel* (Siddiqiy Ajziy tarjimasi) // *Maorif va o'qitg'uvchi*, 1926-yil. 1-3-sonlar.
5. Мухаммаджон Шакурый. *Никола ба адабиёти тоҷикии садаи бист*. – Душанбе, 2006. – Б.66-105.

³⁴ *Buhron* – tanglik, og'ir holat; alahlash

³⁵ *Mufattish* – nazoratchi, taftish qiluvchi

³⁶ *Salis* – ravshan, ochiq, silliq, ravon